

www.ketab.ir

سرشناسه:	اقدسی، عباس، ۱۳۶۵-
عنوان و نام پدیدآور:	اسلام و مسلمانان در بریتانیا: راهنمای منبع‌شناختی آثار پژوهشی منتشر شده به زبان انگلیسی در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵ / عباس اقدسی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی، ۱۳۹۸.
مرجع تولید:	مجتمع آموزش عالی مشهد
مشخصات ظاهری:	۲۳۲ ص.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۶۹۵-۳
وضعیت فهرست نویسی:	فپا
عنوان دیگر:	راهنمای منبع‌شناختی آثار پژوهشی منتشر شده به زبان انگلیسی در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵.
موضوع:	اسلام -- انگلستان -- کتاب‌شناسی
موضوع:	Islam -- Great Britain -- Bibliography
سازمان افر:	جامعه المصطفی، العالمية، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی
شناسه افزود:	Almustafa International University Almustafa International Translation and Publication center
رده بندی کنگره:	Z۷۸۳۵
رده بندی دیویی:	۰۱۶/۲۹۷۰۹۴۲
شماره کتابشمار ملی:	۵۸۰۰۲۷
	BP۱۱۴۰

تمام حقوق برای ناشر محفوظ است

اسلام و مسلمانان در بریتانیا
راهنمای منبع‌شناختی آثار پژوهشی منتشر شده به زبان انگلیسی در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵
مؤلف: عباس اقدسی
چاپ اول: ۱۳۹۸ ش / ۱۴۴۱ ق
ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی
● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۳۷۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰

مراکز پخش

ک ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸:
تلفن: ۰۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴ +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵ / (داخلی ۱۰۵) - ۳۷۸۳۹۳۰۵ - ۲۵
ک ایران، قم، بلوار محمدامین، سه راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵ - ۳۲۱۳۳۱۰۶

@pub_mustafa

http://buy-pub.miu.ac.ir

miup@pub.miu.ac.ir

با تشکر از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

- مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: علی عبادی فرد
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی
- صفحه‌آرا: سید محسن عمادی مجد

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

هرگونه نسخه‌برداری اعم از کپی‌برداری و بازنویسی و انتشار، اسکن، ذخیره کامپیوتری، ترجمه به زبان‌های دیگر و ساخت فایل صوتی کتاب، بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع، شرعاً حرام و از طریق مراجع قانونی، قابل پیگیری است.

اسلام و مسلمانان در بریتانیا

راهنمای منبع‌شناختی آثار پژوهشی منتشر شده

به زبان انگلیسی در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵

عباس قدسی

(عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد)

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و الش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای بندی به دین و سنت در مدیریت همه جانبه کشورها بسیار چالش برانگیز می نماید. از این رو مطالعات و پژوهش‌های به روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی، پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیّبه، به ویژه معیار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی ره و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می باشد. «جامع المصطفی ص العالمیة» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمّدی ص مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ص را تأسیس کرده است. در پایان لازم می دانم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانند تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره مند سازند.

مرکز بین المللی

ترجمه و نشر المصطفی ص

فهرست

مقدمه	۷
پیرامون کتاب و ساختار آن	۱۰
پیشنهادهایی برای آینده، و اهمیت ترجمه	۱۶
تشکر و قدردانی	۱۸
معرفی کتابها	۲۱
ضمیمه یک	۱۸۱
مقالات علمی سالهای ۲۰۰۰-۲۰۱۳	۱۸۱
ضمیمه دو	۲۲۱
پایان نامه های سالها ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۳	۲۲۱
ضمیمه سه	۲۲۵
گزارش های سالهای ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۳	۲۲۵

مقدمه

خداوند متعال را شاکرم که این اثر به پایان رسید. کتاب پیش رو حاصل یادداشت‌هایی پراکنده است که در مدت سه سال (۱۳۹۱-۱۳۹۴) فراهم آمده است. مایلم در همین ابتدا از دوستان محترم مؤسسه اطلاعات، و تحقیقات اسلامی (که ایده اولیه این اثر در آن مؤسسه شکل گرفت) و همکاران محترم مرکز پژوهشی مشهد به دلیل استقبال از طرح، تشکر کنم. در ایران تولید آثار کتاب‌شناختی و منبع‌شناختی روزآمد، مخصوصاً در حوزه مطالعات اسلامی به زبان‌های غیرفارسی و غیرعربی، کمتر توجهی را به خود معطوف نموده است. به نظر می‌رسد از میان حجم انبوه تولیدات دانشگاهی پیرامون مطالعات اسلامی در خارج از ایران، از زوایای کتاب‌شناختی این تولیدات، آثار مدون اندکی به زبان فارسی منتشر شده است. مجلدات منبع‌شناسی موجود نیز، تنها حاصل تلاش‌های فردی (نمونه، ر.ک: منبع‌شناسی شیعه به زبان‌های اروپایی) در گوشه و کنار کشور بوده و کمتر در قالب طرح‌های بلندمدت دنبال شده است. مبسوط این مسئله را برجایی دیگر باید واکاوی نمود.

برخی چالش‌های انجام پژوهش‌های کتاب‌شناختی، شاید بتواند فراز و فرودهای کار را اندکی ترسیم کند. به اختصار باید دانست که هنوز چارچوبی معین برای آثار کتاب‌شناختی نوین، به زبان فارسی تعریف نشده، و مجلدات کتاب‌شناختی نوین همواره قالب ذوقی داشته است. به عنوان نمونه، آن‌گونه که قالبی برای چکیده، کتاب، گزارش، یادداشت و نظایر اینها وجود دارد، الگویی جامع برای آثار کتاب‌شناختی نوین وجود ندارد. گذشته از این، مشخص

نیست در یک اثر کاغذی کتابشناختی، نوع چینش آثار، دسته‌بندی آن، ترتیب الفبایی اسامی، نویسندگان و ناشرین، به چه صورتی می‌تواند روان‌خوان و قابل دریافت باشد. فقدان پیکره‌های موضوعی، عبارات چتری و نیز برجسب‌های ارتباطی، از جمله مولفه‌هایی است که اگرچه در حال حاضر در مجلدات کتابشناختی فارسی ناشناخته است، ولی می‌تواند کمک شایانی به مخاطب اثر نماید. مجموعه این موارد می‌تواند کتاب‌های منبع‌شناسی را به اثری خواننده‌محور^۱ و آسان‌خوان^۲ تبدیل کند.

تصور کنید بجای عنوان کتاب ذیل پیکره‌ای از پیش تعیین شده قرار گیرد و ارتباط محتوایی هر یک از این آثار نیز برای مخاطب معین باشد. این ارتباط شبکه‌ای نه تنها میزان هم‌پوشانی آثار تولیدشده علمی، بلکه خلاءهای موجود را نیز به خوبی ظاهر می‌سازد. نتیجه آن‌که اگر پژوهشگری بخواهد فی‌المثل در حوزه هویت اجتماعی مسلمانان نسل دومی اروپا به منابعی دسترسی پیدا کند، به آسانی با مراجعه به این پیکره خواهد دانست آثار موجود، چه میزان از نیاز وی را پوشش می‌دهد.

متأسفانه، در ایران اطلاع‌اندکی نسبت به حجم تولیدات علمی ماهانه و سالانه در حوزه مطالعات اسلامی، به معنای موسع آن، وجود دارد. از این گذشته، عدم دسترسی به بسیاری از پایگاه‌ها و فهرست‌های برخط، خود بیشتر به این کم‌آگاهی دامن می‌زند. نتیجه آن‌که در بسیاری از حوزه‌های مرتبط با اسلام و مسلمانان در داخل کشور، اطلاعات غنی پژوهشی در خارج از ایران نادیده انگاشته شده و برخی از پژوهشگران و مؤسسات پژوهشی به فکر پژوهش‌های آغازین یا کارهای میدانی کم‌اهمیت می‌افتند.

با تصور فوق، این‌که اثری منحصراً پیرامون اسلام و مسلمانان در بریتانیا، آن هم از منظر منبع‌شناسی آثار علمی به خواننده فارسی‌زبان تقدیم شود، می‌تواند به سه مهم بپردازد. اولاً، اثر کنونی می‌تواند نقطه عطفی باشد برای آثار کتاب‌شناختی نظام‌مندتر و دقیق‌تر در آینده؛ به نحوی که، به فضل خدا، در آینده فهرستی روزآمد از آثار پژوهشی حوزه مطالعات

1. Reader-centered.

2. User-friendly.

اسلامی در زبان‌های غیرفارسی و غیرعربی تهیه، و به فارسی ارائه گردد. نباید از نظر دور داشت که طرح‌های کتابشناسی مبسوط، نیازمند کار گروهی بلندمدت است و طبعاً همت نهادها و پژوهشگران بسیاری است.

ثانیاً، این کتاب می‌تواند به خوبی ژرفای آثار تولیدشده پیرامون زوایای غیرمتنی، اجتماعی و مطالعات اسلامی را به پژوهشگران و استادان داخل کشور نشان دهد. از این منظر، کتاب حاضر ممکن است انگیزه‌ای باشد در سوق دادن پژوهشگران جوان‌تر به پرداختن به مطالعات غیرمتنی. به نظر می‌رسد آنچه نیاز بسیاری از تصمیم‌گیران حوزه فعالیت‌های فرهنگی و دینی در خارج از ایران است، دانستن شیوه‌های زندگی، زوایای اجتماعی، آداب و رسوم و باورهای عامه مردم در هر یک از جوامع هدف است. با توجه به سنت نگارش آثار پژوهشی قم‌نکارانه و انسان‌شناسانه در حوزه مطالعات اسلامی، در خارج از ایران آثار متعددی در این زمینه نوشته شده است که شناخت دقیق، و برگردان بخشی از آن می‌تواند قسمتی از نیاز سیاست‌گذاران را برآورده کند.

ثالثاً، این اثر می‌تواند افقی وسیع‌تری از موضوعات مرتبط با اجتماع مسلمانان در بریتانیا را در اختیار پژوهشگران، یا تصمیم‌گیران نهادهایی قرار دهد که در خارج از ایران مشغول به فعالیت‌های فرهنگی هستند. شناخت دقیق بریتانیا، به عنوان یکی از کشورهای مؤثر اروپا، خود کمک بزرگی به شناخت جامعه و هویت مسلمانان در سایر نقاط اروپا به حساب می‌آید. البته که پژوهش پیرامون هر کدام از دیگر کشورهای اروپایی، کاری منبع‌شناختی نظیر اثر حاضر را طلب می‌کند.

در این نوشتار در پی تفصیل سخن نیستیم. سه مطلبی که به اختصار در این مقدمه به آن پرداخته شده، عبارت است از:

الف) پیرامون کتاب و ساختار آن

ب) پیشنهادهایی برای آینده و اهمیت ترجمه

ج) سخن آخر و تشکر

پیرامون کتاب و ساختار آن

کتاب حاضر سعی نموده فهرستی جامع از منابع پژوهشی انجام شده به زبان انگلیسی، در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵ میلادی، پیرامون اسلام و مسلمانان در بریتانیا را در اختیار مخاطب فارسی زبان قرار دهد. این کتاب در پنج بخش شامل مقدمه (نوشته کنونی)، کتابشناسی (اصل اثر)، مقالات پژوهشی (ضمیمه ۱)، پایان‌نامه‌ها (ضمیمه ۲)، و گزارش‌ها (ضمیمه ۳) تنظیم شده است.

در آغاز کار این اثر، توافق بر آن بود که منبع‌شناسی تفصیلی تمام آثار پژوهشی پیرامون اسلام و مسلمانان در بریتانیا ارائه شود. این منابع شامل کتاب (۱۶۳ عنوان)، مقاله (۴۳۹ عنوان)، پایان‌نامه (۳۲ عنوان) و گزارش علمی - مروری (۵۲ عنوان) است. با تغییراتی که در مراحل بعدی اثر حاضر ایجاد شد، قسمت کتابشناسی به صورت کامل، و بخش‌های مقالات، پایان‌نامه‌ها و گزارش‌ها به اختصار، و در ضمایم، گنجانده شده است. گذشته از مطالب فوق، توضیحات ذیل می‌تواند به شناخت بهتر محتوای آثار گنجانده شده در این کتابشناسی کمک کند.

۱. اگرچه تمرکز اصلی در گردآوری و انتخاب کتاب‌ها مربوط به بازه ۱۵ ساله ۲۰۰۰ - ۲۰۱۵ است، در مواردی که کتابی مربوط به سال‌های قبل از ۲۰۰۰ میلادی بوده ولی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده، سعی شده آن اثر نیز گنجانده شود. در مورد مقالات، پایان‌نامه‌ها و گزارش‌ها، آنچه آمده مربوط به سال‌های ۲۰۰۰ - ۲۰۱۳ میلادی است. آثار منتشره بعد از این تاریخ در اثر حاضر نیامده است.

۲. در ضمیمه‌های مربوط به مقالات، پایان‌نامه‌ها و گزارش‌ها، آثار به ترتیب حروف الفبا مرتب شده است. در این کتاب، گزارش‌ها و پیشنهادهای سیاست‌گذاری^۱ در یک ضمیمه و ذیل عنوان «گزارش» آمده است.

۳. لینک‌های دسترسی به هر کدام از مقالات و گزارش‌ها، در زمان این پژوهش، قابل دسترسی بوده است.

۴. در برخی موارد ممکن است پایان‌نامه‌ای در مقطع دکتری، در زمان چاپ این کتاب، در قالب کتاب نیز عرضه شده باشد. همچنین، امکان دارد اثری اینجا در ذیل کتاب‌ها معرفی شده باشد و حال آن‌که در اصل، استخراجی از پایان‌نامه‌ای بوده که به آن دسترسی نبوده است.

۵. در مورد هر یک از کتاب‌ها، اطلاعات در چهار جدول و نیز قسمت محتوای اثر ارائه شده است.

الف) در جدول نخست، نام اثر بر اساس نظام ارجاع‌دهی انجمن روانشناسی آمریکا^۱ آمده است. در قسمت دوم ترجمه فارسی اثر درج شده است. در مواردی که یک اثر، مجموعه‌ای ویرایش شده از تعدادی مقاله بوده است، نام ویراستار اصلی پشت جلد، به جای همه نویسندگان در این جدول ذکر شده است.

ب) جدول دوم شامل مشخصات ظاهری (اندازه، شماره صفحات اصل اثر و مقدمه، تصاویر)، شابک، رده‌بندی کنگره، رده‌بندی دیویی و یادداشت‌ها بوده است. تصور این نگارنده این است که این ستون بسیار می‌تواند به پژوهشگران کمک کند. اولاً، پژوهشگر با حجم اثر آشنا می‌شود. ردیف‌های کنگره و دیویی به فرد کمک می‌کند تا بهتر بداند در صورت نیاز به آثار پژوهشی بیشتر، باید در چه ردیف‌هایی دنبال منابع مورد نیاز خود باشد. یادداشت‌ها، توضیحات اضافی نظیر ضامنه، کتاب‌ها و موارد مشابه را شرح می‌دهد.

ج) جدول سوم که در مورد «نویسنده» است، در اغلب موارد از صفحات نخست و یا پشت جلد کتاب گرفته شده است. به نظر، بسیار مهم است پژوهشگر فارسی‌زبان بداند اصل اثر انگلیسی توسط چه فردی و با چه سابقه‌ای به نگارش درآمده است. باید توجه داشت ممکن است بسیاری از این توضیحات نویسندگان به‌روز نباشد و مثلاً فردی که در سال ۲۰۰۵ استادیار بوده است، الان در دانشگاه دیگری، استاد شده باشد. مهم آن است که بدانیم فرد نویسنده، در زمان نگارش اثر، چه مشخصاتی داشته است. در مواردی که توضیحاتی پیرامون نویسنده یا نویسندگان در دسترس نبوده است، این قسمت حذف شده است.

1. American Psychological Association (APA).

د) جدول چهارم یا «توضیحات» عبارات موضوعی اثر، بر اساس کتابخانه کنگره است. در مواردی که کتاب توسط کتابخانه کنگره فهرست نشده است، با مراجعه به کتابخانه بریتانیا و یا سایر منابع قابل دسترس از طریق کتابخانه‌های محلی، موضوعات استخراج شده است. در مواردی که کتابی بیش از شش موضوع داشته، به شش مورد اول بسنده شده است.

ه) بخش «محتوای اثر» ترجمه فهرست کتاب و فصول آن است. در بیشتر موارد سعی شده است شماره‌گذاری اصل اثر رعایت گردد. در مواردی که فصول فاقد شماره بوده، برای استفاده بهتر خواننده از اعداد استفاده شده است. در مورد مجموعه مقالات، پس از نام هر فصل، نام نویسنده آن فصل یا مقاله نیز درج شده است. در چند مورد اندک، به اصل کتاب یا نسخه الکترونیک آن، و یا پیش‌نمایش اثر دسترسی نبوده است. در مورد این کتاب‌ها این قسمت حذف شده است.

۶. در کتاب‌هایی که رویکرد مناسبه‌ای بوده است، طبعاً بخشی از کتاب مربوط به بریتانیا و بخش یا بخش‌هایی مربوط به سایر کشورها بوده است. به دلیل اهمیت آثار مقایسه‌ای، این آثار در کتاب حاضر گنجانده شده است. همچنین است کتاب‌هایی که رویکرد کلی آن اروپا بوده، ولی بخش مهمی از بحث به بریتانیا اختصاص یافته است.

۷. ژانرهایی از ادبیات، پژوهشی هست که بسیار قارج‌گونه رشد کرده و در بسیاری از موارد فاقد عمق و غنای لازم برای یک اثر پژوهشی است. از جمله این گونه‌ها، کتاب‌های مربوط به تروریسم و مقابله با آن است. چند اثر مطرح که مشخصاً با موضوع اسلام و مسلمانان در بریتانیا مرتبط بوده ذکر شده، و از گنجاندن آثاری که کمتر با بریتانیا ارتباط داشته، خودداری شده است.

۸. در موارد بسیار اندکی و در مورد چند فرد صاحب نظر، نظیر طارق مودود^۱ به برخی از آثار پژوهشی نظری ایشان اشاره شده است. مثلاً، اگر اثری پیرامون چندفرهنگ‌گرایی بوده، ولی مستقیماً به بریتانیا نپرداخته است، از آنجا که حاصل نظریات و تجربه نویسنده نشأت گرفته از بریتانیا بوده، به اثر وی اشاره شده است.

۹. در مورد جای نام‌ها این موارد را باید دانست.

(الف) در زبان انگلیسی *بریتانیای کبیر*^۱ اشاره به جزیره‌ای است که از سه کشور تقریباً مستقل انگلستان، اسکاتلند و ویلز تشکیل شده است.

(ب) عبارت *پادشاهی متحد*^۲ (که اختصار نام کامل *پادشاهی متحد بریتانیای کبیر و ایرلند شمالی* است) به بریتانیای کبیر و ایرلند شمالی اشاره دارد. به عبارت دیگر، پادشاهی متحد از انگلستان، اسکاتلند، ویلز و ایرلند شمالی تشکیل شده است.

(ج) واژه *انگلستان*^۳ اشاره دارد به آن بخشی از بریتانیای کبیر که کشور انگلستان در آن واقع شده است.

(د) کلمه *بریتانیا* به تنهایی، واژه‌ای دارای ابهام است. از منظر تاریخی، بریتانیا شامل اتحادی بین انگلستان و ویلز بوده است. امروزه برخی آن را به جای بریتانیای کبیر و برخی به جای پادشاهی متحد به کار می‌برند.

(ه) استفاده از واژه بریتانیا (و نه بریتانیای کبیر) در عنوان این کتاب، برای جلوگیری از ذهنیتی بوده که در دوران استعماری از شیوه نام بریتانیای کبیر، برداشت می‌شده است.

۱۰. چندین واژه در ادبیات پژوهشی اسلام و مسلمانان در بریتانیا حائز اهمیت است که احتمالاً کمتر برای مخاطب فارسی‌زبان آشنا است. واژه «*یگری‌بودگی*»^۴ اشاره دارد به ذهنیتی دوگانه‌پندار که در آن، در قلمرو پژوهش حاضر، همواره مسلمانان غیرخودی و خارجی تلقی می‌شوند. مقصود از «*بریتانیایی‌بودگی*»^۵ تمایزی است که هویت، فرهنگ و اتحاد در میان قوم و نژادی، خاص آنان را از دیگران متمایز می‌کند. همواره این جدال وجود داشته است که آیا مسلمانان نیز می‌توانند از بریتانیایی‌بودگان باشند یا خیر. این پرسش در مورد سایر اقوام بریتانیا نظیر ایرلندی‌ها و اسکاتلندی‌ها هم مطرح بوده و هست. از دیگر

1. Great Britain.

2. United Kingdom (UK).

3. England.

4. Otherness.

5. Britishness.

واژگان کلیدی «چندفرهنگ‌گرایی»^۱ است. این واژه اشاره به جامعه یا حالتی دارد که قومیت‌ها و فرهنگ‌های مختلف برابر هستند و حقوق ایشان یکسان است. این‌که این دیدگاه تا چه میزان امکان تحقق دارد، محل تأمل است. واژه «ترک‌وطن‌کرده»^۲ که در فارسی به «جلائی‌وطن» هم ترجمه شده، دارای چندین کاربرد است. ممکن است این کلمه به افرادی که به‌گونه‌ای از وطنشان آواره شده‌اند، اشاره داشته باشد. همچنین، می‌تواند به افرادی اشاره کند که به اجبار وطن خود را ترک کرده‌اند و یا تبعید شده‌اند. البته، در مواردی هم ترک‌وطن‌دگاران به اختیار خود کشورشان را ترک کرده‌اند؛ به این معنا که در پی فرصت‌های اقتصادی یا سیاسی بهتر، به کشوری دیگر مهاجرت کرده‌اند. عمده پژوهشگرانی که این واژه را برای مسلمانان بریتانیا استفاده کرده‌اند، مقصودشان مهاجران مسلمانی بوده که در بریتانیا ساکن هستند. در مورد سایر واژگان، از معادل‌های رایج استفاده شده است.

۱۱. دیگر آن‌که باید دانست پژوهش‌های خرد و کلان متعددی راجع به زوایای سلامت و پزشکی مسلمانان بریتانیا انجام شده است. تا سال ۲۰۱۳، بالغ بر ۱۳۶ مقاله پژوهشی به موضوعات پزشکی مسلمانان بریتانیا پرداخته است. برای نمونه، موضوع رژیم‌های غذایی مسلمانان، تأثیر روزه‌داری بر برخی امراض، بیماری‌های روانی مسلمانان از جمله این موارد است. به دلیل محدودیت کتاب حاضر، و از آنجا که نگارنده احتمال می‌داده است این اثر بیشتر مورد استفاده پژوهشگران علوم انسانی قرار خواهد گرفت، از آوردن موضوعات پزشکی خودداری شده است. آثاری هم به موضوعات مرتبط با دگرپاشی از زوایای روانی یا مسایل مشابه آن پرداخته که این آثار نیز در کتاب‌شناسی حاضر نیامده است.

۱۲. شناخت منابع پژوهشی و نیز انجام پژوهش پیرامون اسلام و مسلمانان در بریتانیا بدون فهم فرهنگ، هویت و قومیت بسیاری از اقوام مهاجر، از جمله پاکستانی‌ها و بنگلادشی‌ها ممکن نیست. از همین روست که حجم قابل‌توجهی از آثار پژوهشی پیرامون

1. Multiculturalism.

2. Diaspora.

اقلیت‌های قومی مسلمانان است. البته نباید از نظر دور داشت که پژوهش‌های انجام شده پیرامون مسلمانان سنی بسیار بیشتر از سایر اقلیت‌های مسلمان، از جمله شیعیان است. به استثنای آثار انگشت‌شماری که توسط پژوهشگرانی همچون رضا غلامی^۱ و کاترین اسپلمن پوتس نوشته شده^۲ یا برخی آثار منتشر شده از سوی دانشگاه آقاخان،^۳ (که عمده این آثار اندک به اسماعیلیه پرداخته)، سایر منابع، عنایتی به شیعیان نداشته است.

۱۳. بیشترین آثار گنجانده شده در این اثر، متعلق به ناشران علمی و دانشگاهی است. با این همه، در مورد موضوعاتی که مورد توجه ناشران دانشگاهی نبوده (مانند موضوع مسلمانان رنگین‌پوست بریتانیا) از منشورات غیردانشگاهی نیز کمک گرفته شده است.

۱۴. فهم ادبیات داستانی انگلیسی بسیار می‌تواند به درک آنچه در بریتانیا راجع به اسلام تولید می‌شود، کمک کند. با این همه، به دلیل حجم گسترده آثار ادبی و داستانی - ۶۴ جلد کتاب - در کتاب حاضر، به استثنای چند مورد رمان و مجموعه داستان، به این حوزه پرداخته نشده است. البته این مطلب شامل کل حوزه ادبیات انگلیسی نمی‌شود. به بیان دیگر، از آنجا که فهم ادبیات انگلیسی، اعم از نمایشنامه، شعر و داستان، کمک شایانی به به تصورات بریتانیایی‌ها از اسلام و مسلمانان می‌کند، و در بازنمایی مسایلی همچون دیگری‌بودگی و غیربریتانیایی‌بودگی بسیار مؤثر است،^۴ کوشش شده تا تمامی آثار تحلیلی پیرامون ادبیات انگلیسی مرتبط با اسلام و مسلمانان در اثر کتابشناختی حاضر گنجانده شود.

۱۵. درک جایگاه اسلام و مسلمانان در بریتانیا، بدون فهم تاریخی و رابطه تاریخی، سیاسی و تجاری این کشور با سایر کشورها، نظیر برخی کشورهای آفریقایی و یا ترکیه، بی‌سیر نیست. از همین رو است که برخی آثار گنجانده شده، به موضوعات تاریخی، سیاسی یا تجاری می‌پردازد.

1. Reza Gholami.

2. Kathryn Spellman Poots.

3. Aga Khan University.

پیشنهادهایی برای آینده، و اهمیت ترجمه

اثر حاضر، به عنوان یک نمونه که تنها بر مسلمانان بریتانیا تمرکز دارد، به خوبی نشان می‌دهد چه حجم انبوهی از آثار علمی در زبان انگلیسی در حال تولید و ترویج است. اگر تنها در یک بازه پانزده ساله (۲۰۰۰ - ۲۰۱۵) حدود ۷۰۰ اثر پژوهشی، تنها راجع به مسلمانان بریتانیا، و آن هم تنها به زبان انگلیسی به نگارش درآمده است، می‌توان تصور کرد چه حجمی به سایر زبان‌ها، و در مورد سایر اقلیت‌های مسلمان نوشته شده است.

جای پرسش و تأمل فروان است که پس از گذشت چندین دهه، چرا هنوز نهادی در ایران به فکر تهیه فهرستی روزآمد پیرامون حوزه مطالعات اسلامی، با تکیه بر منابع غیرفارسی و غیرعربی، نیست. جگوه است که هنوز محصولی داخلی نظیر *ایندکس اسلامیکوس*^۱، مجموعه کتاب‌شناسی‌های *اکسفورد*^۲، یا *آتلا*^۳ وجود ندارد؟

چند احتمال برای جرایب این مسئله وجود دارد: ۱. این که تولید این منشورات خارج از توان علمی کشور تصور می‌شود؛ ۲. خلاقیتی در زمینه اهمیت این منابع وجود دارد؛ ۳. این منابع شناخته شده نیست یا کمتر شناخته شده است؛ ۴. شاید هم هنوز بسیاری نهادهای پژوهشی احساس نیاز به درک محتوای چنین منابعی ندارند! تصور نگارنده این است که دو احتمال اول صادق نیست و عمده مشکل، ناشی از کم‌آگاهی از حجم منابع علمی تولید شده در خارج از ایران و عدم احساس نیاز به این مکاتبات است.

صد البته که آثار ارزشمند کتاب‌شناختی و فهرستی، همت والا و همکاری بسیاری از مجموعه‌ها و محققین را طلب می‌کند. نباید از نظر دور داشت که این هم‌چون *ایندکس اسلامیکوس* که هم‌اکنون در حدود ۵۲۵.۰۰۰ رکورد را در خود جای داده است، در طول چندین دهه و با همکاری نهادهای فراوانی به جایگاه فعلی رسیده است.

از سوی دیگر، جو بی‌مهر کنونی نسبت به ترجمه آثار (و البته نگاه امتیازمحور بسیاری از مؤسسات پژوهشی به مقوله تألیف) به خوبی این ادعا را تصدیق می‌کند که بسیاری افراد

1. Index Islamicus.

2. Oxford Bibliographies Online (OBO).

3. American Theological Library Association (ATLA).

در کشور ما نسبت به شناخت و برگردان ادبیات پژوهشی تولیدشده در خارج از ایران، احساس نیاز نمی‌کنند. به باور این نگارنده، بدون شناخت دقیق آثار تولیدشده علمی به سایر زبان‌ها و برگردان بخشی از آن، امکان پژوهش دقیق میسر نیست. کاری که در بسیاری از موارد در کشور ما در مورد اقلیت‌های مسلمان سایر نقاط دنیا انجام می‌گیرد، اگر کم‌مایه و سطحی نباشد، در بهترین حالت موازی‌کاری با بسیاری از آثار غیرفارسی از پیش تولیدشده خواهد بود.

نباید از یاد برد که بحث فعلی، در قلمرو آثاری است که پیرامون مطالعات اسلامی، به معنای جامعه‌شناختی آن تولید شده است. باور نگارنده این است که اگر در طی سالیان متوالی، برای مثال، ده‌ها تک‌نگاری، اثر میدانی، مقاله و پایان‌نامه به بحث فرهنگ دینی و غیرمادی مسلمانان نسل دومی در بریتانیا پرداخته است، بدون شناخت این منابع و برگردان آن، نمی‌توان نشست و پژوهش بی‌ادین درباره این موضوع به زبان فارسی تولید کرد. بنابراین چاره‌ای جز شناخت دقیق این منابع و برگردان و معرفی آن به مخاطب داخلی نیست.

جالب آنجاست که کمتر توجهی به این موضوع بوده است که آثار منبع‌شناختی و کتاب‌شناختی، نه تنها آثار را فهرست و معرفی می‌کنند، بلکه جریان‌های پژوهشی را نیز رقم می‌زنند. در بسیاری از موارد، دانشجویان تحصیلات تکمیلی و پژوهشگران تازه‌کار، زمانی که با موضوعی مواجه می‌شوند که کمتر شناختی از آن دارند، به سراغ منابع کتاب‌شناختی رفته و برحسب عادت به آثار معرفی‌شده در آن منابع (چه فهرست کتاب‌شناختی و چه بانک اطلاعاتی) اکتفا می‌کنند. در نتیجه، آنچه در این منابع فهرست شده، به شکل کانونی به خود گرفته، و مورد استفاده بسیاری پژوهشگران قرار می‌گیرد و آنچه خارج از این کانون قرار دارد، کمتر توجهی را به خود معطوف می‌کند.

در این وضعیت است که باید فکری جدی و غیرجزیره‌ای به حال منبع‌شناسی و کتاب‌شناسی آثار غیرفارسی و غیرعربی کرد. این کار ممکن است شکل بانک اطلاعاتی به خود بگیرد یا در قالب کتاب‌های کاغذی یا الکترونیکی باشد. مهم این است که از

منبع‌شناسی مدام آثار غفلت نشود؛ هم برای این‌که این آثار شناخته و معرفی شود، و هم برای این‌که نسبت به ترجمه (بخشی از) آن به فارسی اهتمام صورت گیرد.

تشکر و قدردانی

همواره در تکمیل یک اثر انسان‌های مختلفی دخیل هستند؛ چه آنانی که با صبر و حوصله به نویسنده آرامش می‌دهند؛ چه آنانی که در شکل‌گیری ایده به وی کمک می‌کنند؛ و چه آن‌هایی که از کمک‌های مالی، کاری و تسهیل امر نشر، دریغ نمی‌کنند.

مایلم از پدر و مادرم تشکر کنم که دعای ایشان همواره مایه دلگرمی بوده است. این دعاها را نمی‌توان در چند سطر ارج نهاد، ولی می‌توان نشان داد که همواره این پشتوانه ذهنی منشأ خیر بوده است. از همسر نیز که همواره در بالا و پایین‌های زندگی صبر پیشه کرده، تشکر می‌کنم. اگر حمایت‌های ایشان نبود، امکان نداشت فراغتی باشد و کتابی و گوشه‌ای برای نگارش.

همان‌گونه که پیش‌تر گفته شد، ایده اولیه این اثر در مؤسسه تحقیقات و اطلاعات اسلامی (IRIC) شکل گرفت. آن زمان، تحت نظارت علمی جناب حجت‌الاسلام والمسلمین حسن طارمی و مدیریت علمی آقای دکتر محمد سمیعی، بخشی از طرح «محیط‌شناسی اسلام و مسلمانان در بریتانیا» به این جانب سپرده شد. در خلال همان کار بود که همواره به بسط موضوع منبع‌شناسی این طرح و ارایه آن در مجلدی مجزا، فکر می‌کردم. مایلم بار دیگر از این افراد و سایر بزرگواران آن مجموعه تشکر کنم.

ایده کتابی مستقل را نخستین بار در سال ۱۳۹۳ با آقای دکتر مرادی، رئیس وقت مرکز پژوهشی مشهد، طرح کردم که مورد استقبال قرار گرفت. پس از آن، طرح در سال ۱۳۹۴ تصویب شد و با فراز و فرودهای بسیار، در سال ۱۳۹۵، با تأیید جناب حجت‌الاسلام والمسلمین عصارزاده نهایی شد. همین‌جا از این افراد و نیز کارشناسان محترم مرکز پژوهشی، آقایان عربی و صفایی و به‌ویژه، آقای قربانیار، که زحمت بسیاری در نهایی شدن این اثر کشیدند، سپاس‌گزاری می‌کنم.

نگارنده به نیکی می‌داند هر اثری، مخصوصاً آثاری که در قالب‌های کمتر شناخته‌شده ارائه می‌شود، دارای کاستی‌های فراوان است. اثر حاضر نیز قطعاً کاستی‌هایی دارد. با این همه، سعی شده تا با مراجعه به کتابخانه‌های برخط (مجازی) متعدد، از طریق دانشگاه‌های مختلف دنیا، و نیز پایگاه‌های متعدد کتاب‌شناختی، اثری جامع تقدیم خواننده شود. بسیار سپاس‌گزار خواهم بود اگر پژوهشگران و خوانندگان گرامی کاستی‌ها و کژنگاری‌های این جانب را از طریق ایمیل متذکر شوند.^۱ همچنین، مزید امتنان خواهد بود اگر پیشنهادی جهت بهبود قالب آثار کتاب‌شناختی نوین برای این حقیر ارسال شود.

و ما توفیقی الا بالله

عباس اقدسی

مشهد مقدس

۱۷ بهرام ۱۳۹۵ برابر با ۶ محرم ۱۴۳۸